

*Miskolczy Ambrus*  
*Moses Gaster lázadása*  
*A zsidó, magyar és román*  
*művelődési és politikai kölcsönhatások történetéből*

„Azokban az években, amikor mi mindenféle galíciai kereskedőt befogadtunk, három nagy európai formátumú tehetséget kiüldöztünk” – Mircea Eliade írt így 1936-ban. A három tudós: Moses Gaster (1856–1939), Hariton Tiktin és Lazar Saineanu. A kiüldözés oka az volt, hogy zsidók voltak, pontosabban csak az első, mert a másik kettő már átért. Saineanu filológus volt, és a román mesevilág monográfusa. Tiktin nyelvész, a legjobb történeti szótár szerzője. Gaster viszont egyszerűen polihisztor: filológus, folklorista, vallástörténész. Az ő érdemeit pedig Mircea Eliade abból az alkalomból mérlegelte, hogy régi román kéziratait, mint mondotta, társait a száműzetésben, kedveményes áron átengedte a Román Tudományos Akadémiának, amely 1929-ben tiszteletbeli tagjának választotta.

Moses Gaster karrierjének titka abban rejlik, hogy nem ismert megalkuvást. Ha kellett, fellázadt. És lázadása sok mély tanulságot rejt magában, még ha azóta több mint száz esztendő telt is el. Mert mi ellen is lázadt Gaster? Elsősorban az ellen, ahogy a zsidókkal bántak.

A zsidók sajátos középosztályt alkottak a román fejedelemségekben, majd Romániában. Elsősorban kereskedelemmel foglalkoztak és iparral. Miután földtulajdonra nem tehettek szert, földbérlőként vezettek bojári uradalmakat. Ha a XIX. századi Románia emelkedésének alapja a Nyugat felé irányuló gabonakereskedelem, akkor elmondható, hogy a zsidók ennek működtetésében kulcsszerepet játszottak. A politikai elit így gazdaságilag olyan elittől függött, amelynek nem jutottak politikai jogok. És ez némileg perverz, de a politikai ipar szempontjából „hasznos” munkamegosztásnak bizonyult. Az antiszemitizmus átszötte a napi politikát. Az 1848-i havasalföldi forradalom még programként tűzte ki az emancipációt. De amikor 1866-ban a parlament elé a zsidók számára kedvezőbb alkotmányt terjesztettek, antiszemita utcai lázongások

törttek ki. És egy-két konzervatívot leszámítva, nem akadt politikus, aki ne úszott volna az árral. Annál is inkább, mert a moldvai szeparatista vágynak és majd a társadalmi elégedetlenséget is mérsékelni lehetett egy-egy jól időzített antiszemita kampánnyal. Periodikusan rendeleteket adtak ki az idegen kóbor elemek ellen, ami üldözéssel és kitelepítéssel járt.

Moses Gaster gyermekkorra mégis boldog volt. Miután szombaton nem járt iskolába, Szombat úrnak hívták társai, de nem sértő szándékkal. Nem is felejtette el soha a bukaresti interetnikus tolerancia és harmónia légkörét. Ugyanakkor a bukaresti zsidó közösségeket sem jellemezte az egymásra leselkedő gettószellem, a vallásos bigottság. Mindenki élhette a maga világát, egy ideig. Addig, ameddig számára a történelem nem tűzte napirendre a zsidókérdést. Moses Gaster számára a hazai és a németországi antiszemitizmus jelentette azt a kihívást, ami arra ösztönözte, hogy tisztába jöjjön saját judaizmusával. Miután Lipcsében romanisztikát tanult, beiratkozott a boroszlói rabbiképzőbe, amely a korabeli zsidó szellemi megújulás egyik műhelye volt. A zsidó szellemi örökség feltárása identitás vállalására készítette fel, az önmegvetést szuggereáló antiszemitizmussal szemben. Ugyanakkor sok kollégája megrökönyödésére Gaster nem hebraisztikából doktorált, hanem román fonetikatörténetből, és a román népi kultúra összehasonlító vizsgálatára összpontosította erejét. És talán azért is, mert a maga bőréen érezte, mit jelent a kizáró nacionalizmus, a nemzeti demagógia egyik fő megnyilvánulását: az eredetkultuszt támadva, a dáko-román kontinuitás tézise ellen foglalt állást, több tanulmányban.

Közben 1878–79 során tudatosíthatta, hogy mit jelent zsidónak lenni Romániában.

Az említett esztendő sorsfordulókat jelentenek Románia történetében. 1877-ben Románia belé-

pett az orosz–török háborúba, és kinyilatkoztatta saját függetlenségét. De hiába a törökök fölött aratott katonai győzelem. A végső szót a nyugati hatalmak akarták kimondani. A balkáni helyzet szabályozására Berlinben kongresszust hívtak össze. Eleinte csak akkor akarták elismerni Románia függetlenségét, ha ez alkotmányába iktatja a zsidók politikai és vallási egyenjogúságát. A román fél meszerien kijátszotta a nyugati igényeket. A kollektív emancipáció helyett elismerte az emancipációt. Igaz, áldozattal járt ez a manőver. Bismarck támogatása fejében a román állam kisegítette a csődbe jutott – német többségű – vasútépítő társaságot. Mindezt Moses Gaster nem tudta, amikor lázasan figyelte a fejleményeket. Találgatta, hogy dráma vagy tragédia lesz-e a végkifejlet. Közben a román parlamenti viták és a sajtókampányok éppen úgy hányingerrel töltötték el, mint a zsidó közösségek meghasonlása, ami Gaster számára csak forróbbá tette a poklot. A bukaresti szefárdok ugyanis elfogadták az egyéni emancipációt, ami a szelektív antiszemitizmus elfogadását is jelentette, azt, hogy van jó zsidó és rossz zsidó. Gaster kb. 800 zsidó emancipálására számított. Ezzel szemben 1900-ig összesen csak 80-nak ismerték el polgárjogát. A zsidók alkotmányjogi helyzetét pedig ördögi módon szabályozták. „Idegen védelem nélküli idegeneknek minősültek” – azaz érdekeiket senki nem védte és védhette, hiszen ha kívülről, külföldön emelt valaki szót érdekükben, az az egész az ország életébe beavatkozó összeesküvésnek minősült. Igaz, ezzel szemben állt maga az élet. Hiszen szükség volt reájuk, és mint maguk a román politikusok is megvallották, korrupcióval sok mindent el lehetett érni. Az antiszemitizmus súlyát az értelmiségiek érezhették a leginkább. A berlini kongresszusig azt kellett hallaniuk, hogy a zsidók nem asszimilálhatók. Utána látniuk kellett, hogy az asszimilációt a politikai rendszer akadályozza szándékosan. Moses Gaster sorsa éppen a kirekesztő nacionalizmus abszurditását példázza.

Gaster gyakran hivatkozott Isten akaratára, amikor többfrontos harcba szállt. A zsidó újjászületés számára azt jelentette, hogy hitsorsosai az ősi kulturális örökségre támaszkodva – mint a fiával büszkélkedő apja írta –, „a haladás örök szellemével összhangban” kibontakozzanak „a babonák és rossz szokások fantasztikus életéből”. A jiddis és a német nyelv helyett bevezetni a román nyelvet a hitéletbe – ez lett Moses Gaster célja, aki Bukarestben –

szülei zsinagógájában – először prédikált románul, a hívek nem kis megrökönyödésére. Ugyanakkor minden zsidóhoz szólt, kicsihez és nagyhoz. Imígyen üzent hadat a gettóhierarchiának. A zsidó nép küldetését pedig abban határozta meg, hogy fel kell építenie „a morál és az intelligencia templomát”. Amit tett a levegőben lógott. Egyre népszerűbb is lett. Ő állította össze az első román zsidó imádságos könyvet is.

Gaster munkássága az egyetemes zsidó és a nemzeti román kultúra szintézisét jelentette volna, alapvetően ez utóbbit gazdagítva. 1883-ban kiadta *A román populáris kultúra* című könyvét, amely a kérdéskör első szintetikus áttekintése. Ez a mű mélyen nemzeti és egyetemes. Hiszen célként jelölte ki a román népről kialakított kép módosítását, annak bemutatásával, hogy „a román nép ugyanazon a kulturális magaslaton áll, mint Nyugat más népei”. Ugyanakkor a népi kultúra motívumai az egyetemes kultúra közkincsét alkotják. A nemzeti eredetiség abban áll, hogy az egyes népek a különböző elemeket miként veszik át. Ez a felfogás sokaknak nem tetszett. Akadt, aki azt állította, hogy a bibliai motívumok hangsúlyozásával el akarja zsidósítani a román kultúrát. És bár akadémiai díjra is szóba jött a mű, mondván csinált okokra hivatkozva, például a fogalmazás nyelvtani helytelensége, elutasították. Száz év múlva Gaster könyvének második kiadása napok alatt elfogyott...

Gaster büszkén hangoztatta, hogy ő az első zsidó, aki a legnagyobb román írókkal baráti viszonyban áll, és a román lapokban publikál. Ugyanakkor a politikusokkal való konfliktust szinte kereste. D. A. Sturdzát, a liberális pártvezért egyenesen leégette. A király által elnökölt felolvasó ülésen kimutatta, hogy két helynévnek (Caracal és Severin) semmi köze nincs a római császárokhoz, Severushoz és Caracalhoz, mint Sturdza vélte, hanem szláv eredetűek. A helyzetet még kínosabbá tette, hogy a király a mérges miniszterrel szemben a tudósnak adott igazat. Sokan a sértett politikus személyes bosszújának tulajdonítják Gaster kiutasítását. Pedig nem arról van szó.

Gaster nem politizált ugyan, politikai szervezkedésben nem vett részt, viszont egyszerűen jelenléte, minden sora és minden szava politikai jelentést kapott. És ezt csak kiemelte, fokozta az, hogy közben ő is, kénytelen-kelletlen, beadta az emancipáció kérvényt, ami eltűnt a bürokrácia útvesztőiben. Így csak még abszurdabbnak tűnt, hogy egy olyan

alakja a román kultúrának, mint ő, nem másodrangú állampolgár, vagy még az se. Az asszimiláció igényének és megtagadásnak a konfliktusa elkerülhetetlen volt. Annál is inkább, mert a zsidók közül sokan szervezkedni kezdtek. Megindult a „Cion szeretete” mozgalom, azzal a céllal, hogy minél többen telepedjenek meg Palesztinában. 1885-ben Gaster is belépett abba a bizottságba, amely az egyik moldvai kisváros zsidóságát egyik napról a másikra ki akarta volna költöztetni, hogy a világ közvéleményének figyelmét így hívják fel a romániai zsidóság gazdasági jelentőségére, hiszen a település gyorsan elhalt volna. Bár az akció nem így sikerült, mert csak mintegy kétszáz embert lehetett Haifa mellé költöztetni, az ügy jól jött a román kormánynak, hogy egy tucatnyi zsidó értelmiségit – összeesküvés címén – kiutasítson az országból, anélkül hogy a részleteket megszelleztették volna. És nemcsak az antiszemita hangulatot elégíthette ki ez a lépés. Csillapította a szenvedélyeket, amelyeket az hozott lázba, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiával való jó viszony érdekében éppen akkortájt néhány erdélyi irredenta agitátort is kiutasítottak. Így meglelt az egyensúly.

Bár az ember ritkán lehet önmaga igazságos bírója, Moses Gaster alighanem az volt, amikor a *Neue Freie Presse* szerkesztőjének azt írta, hogy „ami kiutasításunk végső célját illeti, lélektanilag számomra egyszerűen magyarázható: egyrészt a zsidókat teljességgel el akarták némítani, amennyiben lefejezték őket, elvették tollforgatóikat és tudósaikat”. Másrészt a külföldet akarják majd kijátszani, úgy állítva be az egészset, hogy a zsidók úgy élnek Romániában, mint „Ábrahám kebelén”, és csak néhány bajkeverő terjeszt hazugságokat.

A kiutasítás felszabadította Moses Gastert. A londoni szefárd közösség hahamja lett. Mint tudós nemzetközi hírnévre tett szert. Egy év múlva, 1886-ban, meg is írta az egyik miniszternek, A. Stolojan-nak, hogy a Romániában töltött időt purgatóriumnak tekinti, a kormánynak sohasem felejt el, amit vele tettek, de a román nép javát továbbra is szolgálni fogja. És a miniszter figyelmét nemcsak az újsákcikkek hívták fel, hanem – miközben régi héber és szamaritánus szövegeket adott ki – élete végéig foglalkozott a román népi kultúrával. Úgy vélte az összehasonlító folklórisztika a legjobb orvosság a nacionalizmus ellen.

Moses Gaster jelentős szerepet játszott a magyar népi judaizmus feltárásában. Kiutasítása után Brassóban jött össze családjával. Ez adott alkalmat, hogy felfedezze a szombatosok világát, amelynek mély vallásossága életre való nyomot hagyott lelkében. (Hosszú levélben szólította fel barátját és szemináriumtársát, a pesti Bacher Vilmost a bözödújfalusi hittestvérek támogatására). Nem törődött azokkal a nézetekkel, melyek szerint csak a született zsidó lehet zsidó. A szombatosok, mint azt gyakran hangsúlyozta londoni vagy New York-i előadásain, éppen azt példázzák, hogy a zsidó vallás nem etnikus vallás, hanem világvallás, amelynek terjedését meggátolták a mostoha körülmények. Azt nem tudta ugyan megoldani, hogy a szombatoság és a magyarságba beolvadó zsidó vallású kazárok között volt-e kapcsolat. Viszont az egykori vallásújító tudós kancellár, Péchi Simon imádságos könyvét nemcsak megvásárolta, hanem pesti kollégái számára lehetővé tette a közlést is. De lenyűgözte Gastert az is, ahogy a magyar szombatosok az üldözéssel dacoltak. 1890-ben így vonta meg a bukaresti zsidó évkönyvben a magyarországi szombatos történelem mérlegét: „A valóságos tények mindig sokkal csodálatosabbak, mint a leggazdagabb fantázia termékei. A szombatosok nyomán indulva, hosszú útra értünk, amelyet olykor átsző a havasalföldi zsidók története. Péchi Simon nagyszabású egyéniségében olyan erős elemre találtunk, amely megmagyarázza, hogy a törökországi zsidók miért telepedtek Erdélybe, és ugyancsak láthattuk Mihai Viteazult, amint beleavatkozott a vallási viszályokba, a szombatos könyvek elégetését rendelve el.

Könyveket el lehet égetni, embereket lehet üldözni, de az igazság nem vész el soha.”

Ettől a hitétől nem tántorodott el soha Moses Gaster. Úgy hitt saját népének ellenálló erejében, hogy egyben bízott az általános emberi szolidaritásban. A harmincas években mementóként hangsúlyozta cikkeiben, hogy ami zsidókkal történt, csak prelúdiuma annak, ami a többivel történt és történni fog. Divat ma a XVI–XVII. századi magyar és zsidó sorsközösség-gondolat felelevenítése. Lehet, Gaster ez ellen tiltakozna. Lázasításának története mégis arra ösztönöz, hogy a divat mögött keressük a párhuzamok valóságos alapját, és szolgáljon lelki épülésünkre.